

Τα σχολεία από τα μέσα του 18ου αιώνα έως την έναρξη της ελληνικής επανάστασης

Δημήτριος Διαμαντής

Σχολικός Σύμβουλος Π.Ε. 1ης Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Καρδίτσας,
Διδάκτωρ Παντείου Πανεπιστημίου

Μετά τη Γαλλική Επανάσταση του 1789, άρχισαν να συντελούνται στις τάξεις του υπόδουλου ελληνισμού έντονες διεργασίες, που είχαν ως αποτέλεσμα τη γενική κινητοποίηση και την πνευματική και ηθική αφύπνιση των κατοίκων της. Έτσι, δημιουργήθηκαν στον υπόδουλο ελληνισμό αξιόλογα εκπαιδευτικά κέντρα, όπως: της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, ορισμένων νησιών του Αιγαίου, της Κωνσταντινούπολης, των Κυδωνιών, της Σμύρνης, στα οποία δίδαξαν οι Μεγάλοι Διδάσκαλοι του γένους.

Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα παρατηρείται μια έκρηξη στην ελληνική παιδεία. Ιδρύονται σχολεία, μεταφράζονται ξένα βιβλία στην ελληνική γλώσσα και οι μαθητές που φοιτούν στα σχολεία πολλαπλασιάζονται.

Κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα την επίσημη αναγνώριση για την ίδρυση σχολείων έδινε το Πατριαρχείο. Τη διοίκηση των σχολείων ασκούσε η εφοροδημογεροντία και τα έξοδα συντήρησης και λειτουργίας των σχολείων καλύπτονταν εξ ολοκλήρου από ιδιωτικές ή άλλες πηγές.

Τα σχολεία από τα μέσα του 18ου αιώνα έως την έναρξη της ελληνικής επανάστασης

Οι ιδεολογικές ζυμώσεις που συντελέστηκαν στην Ευρώπη από το 1789 με τη Γαλλική Επανάσταση προκάλεσαν στον υπόδουλο Ελληνισμό έντονες διεργασίες, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα τη γενική κινητοποίηση και την πνευματική και εθνική αφύπνιση των κατοίκων της. Πνευματικοί άνθρωποι, λόγιοι και διανοούμενοι επέστρεφαν στις πατρίδες τους προσκομίζοντας τα νέα μηνύματα και το όραμα της εθνικής αποκατάστασης. Έτσι, δημιουργήθηκαν στον υπόδουλο ελληνισμό αξιόλογα εκπαιδευτικά κέντρα, από τα οποία αποφοίτησαν πολλοί νέοι, που βοήθησαν στην ενίσχυση της ελληνικής γλώσσας και στην τόνωση του εθνικού φρονήματος των σκλαβωμένων για ελευθερία και εθνική αποκατάσταση.¹ Τα σχολεία στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα πολλαπλασιάστη-

1. Καραθανάσης, Α.: *Η τρίσημη ενότητα του Ελληνισμού. Αρχαιότητα -Βυζάντιο-Νέος Ελληνισμός*. Εκδ.

καν, η παιδεία ανανεώθηκε και η δύναμη των γραμμάτων και των επιστημών έγινε ολοένα και περισσότερο αισθητή.² Ονομαστότερα από τα σχολεία που ιδρύθηκαν την εποχή αυτή ήταν της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, ορισμένων νησιών του Αιγαίου, της Κωνσταντινούπολης, των Κυδωνιών και της Σμύρνης. Στα σχολεία αυτά δίδαξαν διαπρεπείς λόγιοι της εποχής εκείνης, οι οποίοι ονομάστηκαν Μεγάλοι Διδάσκαλοι του Γένους, όπως ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Αθανάσιος Ψαλίδας, ο Νικηφόρος Θεοτόκης, ο Βενιαμίν Λέσβιος, ο Γεώργιος Γεννάδιος, ο Κωνσταντίνος Κούμας, ο Θεόφιλος Καΐρης κ.ά., οι οποίοι προώθησαν την ιδέα της παιδείας και δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την κατοπινή συγκρότηση των σχολείων και της εκπαίδευσης.³

Κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, χάρη στη βελτίωση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών των υπόδουλων Ελλήνων, η ίδρυση των σχολείων αυξάνεται συνεχώς σε όλα τα μέρη του υπόδουλου Ελληνισμού, όχι μόνο επειδή υπάρχουν οι απαραίτητοι χορηγοί, αλλά και επειδή η ανάγκη για μόρφωση γίνεται συνεχώς μεγαλύτερη.⁴ Όλα τα φυσικά πρόσωπα ή οι κοινότητες που έπαιρναν την απόφαση να ιδρύσουν σχολεία, και ιδίως ανώτερα, προσέφευγαν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο για να ζητήσουν την επίσημη αναγνώριση. Ο Πατριάρχης είχε το αποκλειστικό δικαίωμα της αναγνώρισης και επισημοποίησης των σχολείων καθώς και την ευθύνη για την καλή οργάνωση και λειτουργία τους. Εξέδιδε ειδικό «σιγίλιο», το οποίο καθόριζε την ονομασία του σχολείου, τη λειτουργία του, τη διοίκησή του, το πρόγραμμα των μαθημάτων, το υπηρετικό προσωπικό, τους υπευθύνους για την οικονομική διαχείριση, την αυτονομία του, και πιστοποιούσε την προστασία του από το Πατριαρχείο.⁵

Την εποχή αυτή δεν υπάρχουν ενδείξεις που να μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι τα σχολεία στεγάζονταν σε ένα διαφορετικό τύπο κτιρίου, εκτός από εκείνους της κατοικίας, της εκκλησίας ή του μοναστηρίου. Η λειτουργία των σχολείων «των κοινών γραμμάτων» δεν φαίνεται να δημιουργούσε ουσιαστικό πρόβλημα κτιριακής εγκατάστασης. Τα μαθήματα μπορούσαν να γίνουν και σε κτίρια που ήταν κατασκευασμένα για άλλους σκοπούς κύριας χρήσης.⁶

Ωστόσο, γίνονται μεγάλες και συστηματικές προσπάθειες για τη στέγαση των

Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 86.

2. Βακαλόπουλος, Απ. : *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Τουρκοκρατία 1669-1821. Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του Γένους*, τόμ. Δ'. Εκδ. Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 630.

3. Φωτεινόπουλος, Θ.: *Ελλάς, η Παιδεία εις την Ελλάδα*. Λήμμα στη *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, Ελληνικά Γράμματα - HERDER, τόμ. 2^{ος}. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1976, σελ. 459.

4. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, Α. : *Μαθηματάρια των Ελληνικών Σχολείων κατά την Τουρκοκρατία*. Εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι 1993, σελ. 213.

5. Χατζόπουλος, Κ.: *Ελληνικά Σχολεία στην Περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας (1453-1821)*. Εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 307-308.

6. Καλαφάτη, Ε.: *Τα σχολικά κτίρια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης 1821- 1929. Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*. Εκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολογίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1988, σελ. 53.

ελληνικών και ανώτερων σχολών σε ιδιόκτητα κτίρια, ειδικά κατασκευασμένα για την καλύτερη εξυπηρέτηση των λειτουργικών τους αναγκών.⁷ Στις προσπάθειες αυτές πρωτοστάτησαν οι τοπικοί κοινοτικοί άρχοντες ως φορείς προστασίας των υπόδουλων Ελλήνων, οι πλούσιοι Έλληνες του εσωτερικού και εξωτερικού και άλλοι ιδιώτες, που ενδιαφέρονταν για την ανάπτυξη των γραμμάτων και της παιδείας στις ιδιαίτερες πατρίδες τους.⁸

Αποτέλεσμα των συστηματικών αυτών προσπαθειών ήταν τα περισσότερα σχολεία του υπόδουλου Ελληνισμού να αποκτήσουν ιδιόκτητη στέγη προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Τα σχολικά αυτά κτίρια, που στην ουσία ήταν ολόκληρα συγκροτήματα, αποτελούσαν κοινό τύπο σχολείων και ήταν άλλοτε μικρότερα και άλλοτε μεγαλύτερα, ανάλογα με τις οικονομικές δυνατότητες των ιδιωτών χορηγών ή της κοινότητας. Περιλάμβαναν: αίθουσες διδασκαλίας, εργαστήρια, δωμάτια για τη στέγαση του διευθυντή και του διδακτικού προσωπικού, θαλάμους για τη στέγαση των οικοτρόφων ξένων μαθητών και κοινόχρηστους χώρους.⁹ Ορισμένα από αυτά, που συγκέντρωναν σημαντικό αριθμό μαθητών, διέθεταν επιπλέον αίθουσα βιβλιοθήκης, αίθουσα προσευχής και τυπογραφείο.¹⁰ Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ως παράδειγμα τη σχολή του Παλαμά στο Μεσολόγγι, που είχε περίπου 300 μαθητές, τη σχολή της Δημητσάνας στην Πελοπόννησο, τη σχολή του Ντέκα στην Αθήνα, το Ελληνομουσείο της Ζαγοράς στο Πήλιο, τη σχολή της Χίου και τις αρχαιότερες όλων, τις φημισμένες Σχολές των Ιωαννίνων.¹¹

Η ανυπαρξία επίσημου κρατικού φορέα και η έλλειψη νομοθεσίας για την ίδρυση, οργάνωση και λειτουργία των σχολείων είχαν ως αποτέλεσμα την ύπαρξη πολυμορφίας σε ό,τι αφορά τον τρόπο διοίκησής τους. Την περίοδο αυτή την υψηλή επιστασία των σχολείων είχε το Πατριαρχείο, ενώ τον καθοριστικό ρόλο στη διοίκηση και τη λειτουργία τους είχαν οι ιδρυτές και χρηματοδότες τους και πρωτίστως οι κοινοτικοί άρχοντες. Έτσι, τα σχολεία που ιδρύθηκαν με τη βοήθεια των κατοίκων των πόλεων, των επαρχιών ή των χωριών διοικούνταν από τους τοπικούς κοινοτικούς άρχοντες. Τα σχολεία, πάλι, που ιδρύθηκαν και λειτουργήσαν με την πρωτοβουλία ντόπιων εμπόρων διοικούνταν από τους ίδιους ή από τους διαδόχους τους. Εκείνα δε που ιδρύθηκαν με την πρωτοβουλία Ελλήνων πλούσιων εμπόρων του εξωτερικού διοικούνταν από τους τοπικούς κοινοτικούς άρχοντες της περιοχής όπου λειτουργούσε το σχολείο.¹²

7. Καλαφάτη, Ε., ό.π., σελ. 55.

8. Χατζόπουλος, Κ., ό.π., σελ. 324.

9. Χατζόπουλος, Κ., ό.π., σελ. 325. Πρβλ. Καλαφάτη, Ε., ό.π., σελ. 55.

10. Αμαντος, Κ.: *Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν, 1566 - 1822*. Εκδ. Καραβίας, Αθήνα 1976, σελ. 37. Επίσης: Καραμπλιάς, Ι.: *Ιστορία των Κυδωνιών*, Αθήνα 1949, σελ. 150-151, 183.

11. Λάμπρος, Σπ.: *Περί Παιδείας εν Ιωαννίνους επί Τουρκοκρατίας, Νέος Ελληνομνημόν, ΙΓ' τεύχ. (Γ')* 1926, σελ. 279 κ.ε., 295 κ.ε. Πρβλ. Καλαφάτη, Ε., ό.π., σελ. 55.

12. Χατζόπουλος, Κ., ό.π., σελ. 308- 309.

Ωστόσο, η ευθύνη της διοίκησης και η εποπτεία των σχολείων ήταν επηρεασμένες από το σύστημα της κοινοτικής αυτοδιοίκησης που ανέπτυξε ο Ελληνισμός κατά τους χρόνους της δουλείας. Έτσι, τη διοίκηση και την εποπτεία των κατώτερων ή μέσων σχολείων ασκούσε η εφοροδημογεροντία, η οποία είτε εκλεγόταν από τους κατοίκους είτε οριζόταν από τη σχετική ιδρυτική διαθήκη του σχολείου. Αυτή φρόντιζε για το σχολείο, έβρισκε τους οικονομικούς πόρους, προσλάμβανε και μισθοδοτούσε το προσωπικό.

Το σύστημα αυτό έφερε σε άμεση επαφή τους κατοίκους με το σχολείο και καλλιεργούσε το ενδιαφέρον και τη φροντίδα τους για την επίλυση των προβλημάτων και την καλή λειτουργία του.¹³ «Με το σύστημα των σχολικών επιτροπών οι κάτοικοι της κοινότητας συμμετείχαν ενεργά στα εκπαιδευτικά πράγματα της περιοχής τους και παρακολουθούσαν πολύ στενά το παιδευτικό έργο και τις προσπάθειες του σχολείου, ενίσχυαν οικονομικά τα σχολικά τους ταμεία και πολλοί χάριζαν σ' αυτά τις περιουσίες τους».¹⁴

Τα έξοδα συντήρησης και λειτουργίας των ελληνικών σχολείων κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας καλύπτονταν εξολοκλήρου από ιδιωτικές ή άλλες πηγές.¹⁵ Σπουδαιότερη πηγή εσόδων ήταν οι δωρεές που διέθεταν οι πλούσιοι Έλληνες, κυρίως της διασποράς, αλλά και του εσωτερικού και κατά καιρούς Έλληνες του εξωτερικού, ανώτεροι κληρικοί και Φαναριώτες. Στην κατηγορία των δωρεών περιλαμβάνεται και η ακίνητη περιουσία, συνήθως καλλιεργήσιμων αγρών, ένα σταθερό ετήσιο εισόδημα, απαραίτητο για την κάλυψη των λειτουργικών αναγκών του σχολείου. Οι κοινότητες διέθεταν ποσά με τη μορφή της έκτακτης επιχορήγησης, προκειμένου να αντιμετωπιστούν άμεσα τα κατεπείγοντα λειτουργικά προβλήματα, καθώς και με τη μορφή της τακτικής ενίσχυσης, με ποσά που εισπράττονταν από δασμούς ή κοινοτικούς φόρους από την πώληση συγκεκριμένων προϊόντων.¹⁶ Τέλος, ένα μέρος των λειτουργικών εξόδων των σχολείων καλυπτόταν από τα δίδακτρα που κατέβαλλαν ορισμένες κατηγορίες μαθητών. Παρόλο που η φοίτηση στα ελληνικά σχολεία στην περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν δωρεάν, οι υπεύθυνοι των σχολείων πολλές φορές κατέφευγαν στην επιβολή διδάκτρων, όταν τα έσοδα που έπαιρναν από άλλες πηγές δεν επαρκούσαν για να καλύψουν τα έξοδα για τη συντήρηση και λειτουργία των σχολείων. Στις περιπτώσεις αυτές δίδακτρα κατέβαλλαν μόνο οι μαθητές που προέρχονταν από πλούσιες οικογένειες, χωρίς τα ποσά να είναι σημαντικά, ενώ όλοι οι άλλοι μαθητές απαλλάσσονταν από την υποχρέωση αυτή.¹⁷

13. Θεοδωράτος, Χρ.: *Διοικήσεις και εποπτεία της Εκπαιδεύσεως*. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια – HERDER, τόμ. 2^{ος}. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1967, σελ. 223-224.

14. Γέρος, Θεόφρ.: *Τα εκπαιδευτικά προβλήματα*. Εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1975, σελ. 75.

15. Αρσενίου, Λ.: *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*. Εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1948, σελ. 145.

16. Χατζόπουλος, Κ., ό.π., σελ. 313- 317.

17. Παρανίκας, Μ.: *Ιστορία της Ευαγγελικής Σχολής Σύμωρης εκ των πηγών συνταχθείσα*. Εκδ. Αλήθεια, Αθήνα 1885, σελ. 12, και Καραμπλιάς, Ι.: ό.π., σελ. 135.

Πολλά ελληνικά σχολεία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, παρά την πολυμορφία των πηγών χρηματοδότησης και το μεγάλο ενδιαφέρον που έδειξαν επίσημοι φορείς και φυσικά πρόσωπα, με στόχο τη διασφάλιση της οικονομικής αυτοτέλειάς τους, παράκμασαν ή διέκοψαν τη λειτουργία τους εξαιτίας της έλλειψης οικονομικών πόρων. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει με ιδιαίτερη έμφαση την έλλειψη ενός επίσημου κρατικού οργάνου, το οποίο θα αναλάμβανε υπεύθυνα την ίδρυση, συντήρηση και λειτουργία των σχολείων. Ο λόγος αυτός οδήγησε τους φωτισμένους λογίους, στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, να διαβλέψουν ότι οριστική λύση στο πρόβλημα της παιδείας του υπόδουλου Ελληνισμού μπορούσε να δώσει μόνο ένα ανεξάρτητο και οργανωμένο ελληνικό Κράτος.¹⁸

Επίλογος

Η Αναγέννηση της παιδείας που άρχισε να ανασυγκροτείται από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα συνεχίστηκε με αυξανόμενο ρυθμό σε όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου}. Η οικονομική άνθιση του Ελληνισμού, οι ανακατατάξεις στην ελληνική κοινωνία, οι Μεγάλοι Διδάσκαλοι του Γένους και το πνευματικό κίνημα του Διαφωτισμού, ήδη από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, διαμορφώνουν τις προϋποθέσεις για τη συγκρότηση και την ανασύσταση της εθνικής παιδείας αμέσως μετά την απελευθέρωση. Την εποχή αυτή ιδρύθηκαν σχολεία στον ελληνικό χώρο, τα οποία προώθησαν την παιδεία και συνέβαλαν σημαντικά στην άνοδο του πνευματικού επιπέδου του ελληνικού γένους.

Τα σχολεία λειτουργούσαν σε πόλεις, χωριά και μοναστήρια.

Μετά από συστηματικές προσπάθειες, που έγιναν προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα από τοπικούς κοινοτικούς άρχοντες, κατόρθωσαν πολλά από αυτά να αποκτήσουν ιδιόκτητη στέγη.

Τα έξοδα συντήρησης και λειτουργίας των σχολείων καλύπτονταν εξολοκλήρου από ιδιωτικές ή άλλες πηγές. Παρά την πολυμορφία των πηγών χρηματοδότησης, πολλά από τα σχολεία παράκμασαν ή διέκοψαν τη λειτουργία τους. Ο λόγος αυτός οδήγησε τους λογίους να διαβλέψουν ότι οριστική λύση στο πρόβλημα της παιδείας θα μπορούσε να δώσει ένα οργανωμένο και ανεξάρτητο ελληνικό κράτος.

---

18. Χατζόπουλος, Κ., ό.π., σελ. 321- 322.

Βιβλιογραφία

- Αμάντος Κ.: Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν, 1566-1822. Αθήνα, εκδ. Καραβίας, 1976.
- Αρσενίου Λ.: Η Θεσσαλία την Τουρκοκρατία. Αθήνα, εκδ. επικαιρότητα, 1984.
- Βακαλόπουλος Απ.: Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Τομ. Η', Θεσσαλονίκη 1980-1988.
- Γέρος Θεόδωρ.: Τα εκπαιδευτικά Προβλήματα. Αθήνα, εκδ. Κέδρος, 1975.
- Θεοδωράτος Χρ.: Διοικήσεις και Εποπτεία της Εκπαίδευσεως. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα – HERDER, τομ. 2ος, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1967.
- Καλαφάτη Ε.: Τα σχολικά κτίρια της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης 1821 – 1929. Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό. Αθήνα, εκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς 1988.
- Καραθανάσης Α.: Η τρίσημη ενότητα του Ελληνισμού. Αρχαιότητα – Βυζάντιο - Νέος Ελληνισμός. Θεσσαλονίκη, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 1991.
- Καραμπλιάς Ι.: Ιστορία των Κυδωνιών. Αθήνα 1949.
- Λάμπρος Σπ.: Περί Παιδείας εν Ιωαννίνους επί Τουρκοκρατίας, Νέος Ελληνομήμων ΙΓ', τεύχος Γ'(1926).
10. Παράνικας Μ.: Ιστορία της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης εκ των πηγών συνταχθείσα. Αθήνα, εκδ. Αλήθεια, 1885.
11. Σκαρβέλη – Νικολοπούλου Α.: Μαθητάρια των Ελληνικών Σχολείων κατά την Τουρκοκρατία. Αθήνα, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1993.
12. Φωτεινόπουλος Θ.: Ελλάς, η Παιδεία εις την Ελλάδα. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα – HERDER, τομ. 2ος, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1976.
13. Χατζόπουλος Κ.: Ελληνικά Σχολεία στην Περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας (1453-1821). Θεσσαλονίκη, εκδ. Βάνιας, 1991.